

Wstęp do informatyki

Wykład 7

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Informatyki

Temat wykładu

Poprawność programów

- co oznacza?
- jak ją uzasadnić? sprawdzić?
- przykłady: potęgowanie, selekcja, bąbelki,...

Nowe narzędzia do sortowania i ich analiza:

- scalanie
- podział

Jak sprawdzić poprawność programu?

Co oznacza „poprawność”?

- zgodność ze specyfikacją... (?)

Sposoby weryfikacji:

- **testowanie?** zawsze czegoś nie da się przewidzieć...

- **formalna analiza - dowód?**

żmudne, często trudniejsze od napisania programu

- **automatyczne narzędzia dowodzenia?**

możliwe tylko w niektórych przypadkach (uniwersalne narzędzia nie istnieją i nie jest możliwe ich stworzenie!)

Zgodność ze specyfikacją...

Stan obliczeń = wartości zmiennych.

Specyfikacja formalna:

- warunek początkowy A
- program P
- warunek końcowy B

gdzie A , B to formuły logiczne, a zmienne programu to zmienne wolne w A , B

Zgodność ze specyfikacją...

UWAGA!

Dla uproszczenia:

- ignorujemy instrukcje wejścia/wyjścia
- analizujemy tylko
 stan obliczeń = wartości zmiennych
- ignorujemy kwestie typów zmiennych,
 zakresów, deklaracji, ...

Zgodność ze specyfikacją...

Program **P** jest **częściowo poprawny** ze względu na specyfikację

$$\{A\} P \{B\}$$

gdy spełniona jest zależność:

jeśli przed wykonaniem **P** **stan obliczeń** spełnia **A**, to po wykonaniu **P** **stan obliczeń** spełnia **B**.

Mówimy wtedy skrótowo, że zachodzi:

$$\{A\} P \{B\}$$

($\{A\} P \{B\}$ to trójka Hoare'a)

Częściowa poprawność

Zachodzi

$$\{x > 0\} \text{ } y \leftarrow x + 1 \text{ } \{y > 1\}$$

gdyż:

jeśli przed wykonaniem $P = y \leftarrow x + 1$ stan obliczeń spełnia $\{x > 0\}$, to po wykonaniu P stan obliczeń spełnia $\{y > 1\}$.

UZASADNIENIE

Po wykonaniu obliczeń mamy: $y = x + 1 > 0 + 1 = 1$

Częściowa poprawność

Zachodzi

$\{\text{true}\} \quad \text{if } (a > b) \ c \leftarrow a; \text{ else } c \leftarrow b \quad \{c \geq a \text{ oraz } c \geq b\}$

gdyż po wykonaniu $P = \text{if } (a > b) \ c \leftarrow a; \text{ else } c \leftarrow b$
stan obliczeń spełnia $\{c \geq a \text{ oraz } c \geq b\}$
niezależnie od stanu obliczeń przed P .

UZASADNIENIE

Jeśli $a > b$, to c jest równe a po wykonaniu P , więc $c = a > b$.

Analogicznie gdy $a \leq b$.

Częściowa poprawność

Zachodzi

$$\{x > 0\} \quad y \leftarrow x+1; z \leftarrow y+1 \quad \{z > 2\}$$

gdyż:

jeśli przed $P = y \leftarrow x+1; z \leftarrow y+1$ stan obliczeń spełnia $\{x > 0\}$, to po wykonaniu P stan obliczeń spełnia $\{z > 2\}$.

UZASADNIENIE

- Po wykonaniu $y \leftarrow x+1$ zachodzi $y = x+1 > 0+1 = 1$
- Po wykonaniu $z \leftarrow y+1$ zachodzi $z = y+1 > 1+1 = 2$

Częściowa poprawność

Zachodzi

$\{x \neq 0\}$ **while** $(x \neq 0)$ $x \leftarrow x - 1$ $\{x = 0\}$

gdyż:

jeśli przed $P = \text{while } (x \neq 0) \ x \leftarrow x - 1$ stan obliczeń spełnia $\{x \neq 0\}$, to po wykonaniu P stan obliczeń spełnia $\{x = 0\}$.

UZASADNIENIE

- Po wyjściu z pętli **while** nie jest spełniony warunek $x \neq 0$, zatem jest spełniony warunek $x = 0$

Częściowa poprawność

Zachodzi

$\{x \neq 0\}$ **while** $(x \neq 0)$ $x \leftarrow x - 1$ $\{x = 0\}$

lecz powyższe oznacza jedynie **częściową poprawność**:

- jeśli **P=while** $(x \neq 0)$ $x \leftarrow x - 1$ zakończy działanie, to $\{x = 0\}$
- **nie** pokazaliśmy: **P zawsze** kończy działanie!

W naszym przykładzie:

dla $x < 0$ program **P** nie kończy działania.

Poprawność

Poprawność względem

$\{A\} P \{B\}$

wymaga spełnienia dwóch warunków:

- częściowa poprawność $\{A\} P \{B\}$

(„wynik poprawny”, gdy P zakończy działanie)

- własność stopu:

jeśli przed wykonaniem P zachodzi A , to P zawsze kończy działanie

Własność stopu – przykład

Własność stopu dla $\{A\} P \{B\}$:

jeśli przed wykonaniem P zachodzi A , to P zawsze kończy działanie

$P = \text{while } (x \neq 0) \ x \leftarrow x - 1$
 $A = x \text{ – liczba naturalna}$

zachodzi własność stopu

$P = \text{while } (x \neq 0) \ x \leftarrow x - 1$
 $A = x \text{ – liczba całkowita}$

nie zachodzi własność stopu

Częściowa poprawność... cd

Warunek N jest niezmiennikiem programu P względem warunku początkowego A , gdy:

$$\{N \wedge A\} P \{N\}$$

czyli:

jeśli przed rozpoczęciem P jest spełniony warunek początkowy A i niezmiennik N , to po wykonaniu P nadal spełniony jest niezmiennik N .

Niezmiennik - przykład

Warunek $a+b=10$ jest niezmiennikiem programu

$a++$; $b--$

względem warunku początkowego

$b>0$

gdyż:

$$\{a+b=10 \wedge b>0\} a++; b-- \{a+b=10\}$$

Niezmiennik pętli

Def. Warunek N jest niezmiennikiem pętli

$\text{while } (A) P;$

gdy N to niezmiennik P względem warunku początkowego A , czyli:

$$\{ N \wedge A \} P \{ N \}$$

INTUICJA

niezmiennik to warunek, którego prawdziwość nie zmienia się wskutek wykonania pętli.

Niezmiennik programu/pętli

Warunek $a+|b|=10$ jest niezmiennikiem programu $a++; b--$ względem warunku początkowego $b>0$ gdyż:

$$\{a+|b|=10 \wedge b>0\}$$
$$a++; b--$$
$$\{a+|b|=10\}$$

Ale: $a+|b|=10$ nie jest niezmiennikiem programu $a++; b--$ **bez** warunku początkowego.

Dlaczego?

Niezmiennik progr./pętli - przykład

Warunek $a+|b|=10$ jest niezmiennikiem

pętli $\text{while } (b>0) \{a++; b--\}$ gdyż:

$$\{a+|b|=10 \wedge b>0\} a++; b-- \{a+|b|=10\}$$

Niezmiennik pętli - zastosowanie

Obserwacja.

Jeśli N jest niezmiennikiem pętli $\text{while } (A) P$ to

$$\{ N \} \text{while } (A) P \{ N \wedge \neg A \}$$

INTUICJA (do zapamiętania)

Jeśli przed rozpoczęciem pętli spełniony jest niezmiennik N to po zakończeniu pętli (nadal) spełniony jest N oraz zaprzeczenie warunku kontynuacji pętli, czyli $\neg A$.

Niezmiennik pętli - przykład

Warunek $a+|b|=10$ jest niezmiennikiem
pętli $\text{while } (b>0) \{a++; b--;\}$, czyli :

$$\{a+|b|=10 \wedge b>0\} a++; b-- \{a+|b|=10\}$$

Zatem zachodzi:

$$\begin{aligned} & \{a+|b|=10\} \\ & \text{while } (b>0) \{a++; b--;\} \\ & \{a+|b|=10 \wedge \neg (b>0)\} \end{aligned}$$

Niezmienniki a częściowa poprawność

Po co taka sformalizowana notacja:

- automatyczne dowodzenie poprawności (przedmiot: metody programowania i in.)

Praktyka dowodzenia (prostych) programów:

- „wymyśl” niezmienniki kluczowych pętli
- uzasadnij (mniej lub bardziej formalnie) ich poprawność
- uzasadnij, że niezmiennik jest spełniony przy wejściu do pętli
- skorzystaj z tego, że niezmiennik jest spełniony po wyjściu z pętli

Praktyka dowodzenia poprawności

Bardziej formalnie:

- podaj „**asercje**” (warunki określające stan zmiennych) zachodzące w kluczowych punktach programu;
- wykaż, że podane **asercje** zachodzą, wykorzystując metodę niezmienników.

Przykład

Program P:

```
x=a; y=b; rez=1;
```

```
while (y!=0) { rez = rez*x; y=y - 1; }
```

Jaki efekt działania programu?

Gdzie program umieszcza „wynik” obliczeń?

Jak to pokazać?

Przykład – częściowa poprawność

Program P:

```
x ← a; y ← b; rez ← 1;  
while (y ≠ 0) { rez ← rez * x; y ← y - 1; }
```

Warunek wstępny A:

b – liczba naturalna

Warunek końcowy B:

$rez = a^b$

czyli program wyznacza a^b

PYTANIE: czy $\{A\} P \{B\}$

Przykład – częściowa poprawność

Program P:

~~$x \leftarrow a; y \leftarrow b; rez \leftarrow 1;$~~

$\text{while } (y \neq 0) \{ rez \leftarrow rez * x; y \leftarrow y - 1; \}$

Niezmiennik pętli (???):

$$rez * x^y = a^b$$

1. Czy to rzeczywiście niezmiennik?
2. Czy pomoże pokazać, że $rez = a^b$ po zakończeniu programu?

Przykład – ad. 2 (czy pomoże?)

Pętla L:

```
while (y!=0) { rez ← rez*x; y ← y – 1; }
```

Jeśli $N \equiv \text{rez} * x^y = a^b$ to niezmiennik L, który jest spełniony przed wejściem do L, wówczas po wyjściu z pętli L mamy:

$$\text{rez} * x^y = a^b \text{ ORAZ } \neg y \neq 0$$

$$\text{czyli } \text{rez} * x^y = a^b \text{ ORAZ } y=0$$

$$\text{czyli } \text{rez} * x^0 = a^b$$

$$\text{czyli } \text{rez} = a^b \text{ !}$$

Przykład – ad. 2

Pętla L:

```
while (y!=0) { rez ← rez*x; y ← y – 1; }
```

- $N \equiv \text{rez} * x^y = a^b$ to niezmiennik L (założenie)
- instrukcje przed pętlą: $x \leftarrow a; y \leftarrow b; \text{rez} \leftarrow 1$ powodują, że

$$\text{rez} * x^y = 1 * a^b = a^b$$

przed wejściem do pętli, czyli niezmiennik

$$N \equiv \text{rez} * x^y = a^b$$

jest spełniony przed wejściem do pętli.

Przykład – asercje

Program P:

{ b – liczba naturalna }

$x \leftarrow a; y \leftarrow b; rez \leftarrow 1;$

{ $rez * x^y = a^b$ }

while ($y \neq 0$) { $rez \leftarrow rez * x; y \leftarrow y - 1; \}$

{ $rez * x^y = a^b$ oraz $y=0$ }

Notacja – formuła z parametrami

Oznaczenie. Niech $F(x_1, \dots, x_p)$ to formuła logiczna, w której występują (między innymi) zmienne wolne x_1, \dots, x_p .

Wówczas $F(a_1, \dots, a_p)$ to formuła F , w której wystąpienia zmiennej x_i zastępujemy przez a_i dla $i=1, \dots, p$.

Przykład:

$$N(\text{rez}, y) \equiv (y \geq 0) \wedge \text{rez} * x^y = a^b$$

Wówczas:

$$N(z, y+1) \equiv (y+1 \geq 0) \wedge z * x^{y+1} = a^b$$

Przykład – ad. 1 (czy niezmiennik?)

Pętla L:

```
while (y!=0) { rez ← rez*x; y ← y - 1; }
```

TW. Warunek:

$$N(\text{rez}, y) \equiv \text{rez} * x^y = a^b$$

to niezmiennik pętli L.

DOWÓD.

Musimy pokazać:

$$\{ N(\text{rez}, y) \wedge (y \neq 0) \} \text{ rez} \leftarrow \text{rez} * x; y \leftarrow y - 1; \{ N(\text{rez}, y) \}$$

Inaczej:

$$\{ (\text{rez} * x^y = a^b) \wedge (y \neq 0) \} \text{ rez} \leftarrow \text{rez} * x; y \leftarrow y - 1; \{ \text{rez} * x^y = a^b \}$$

Przykład – częściowa poprawność

Mamy pokazać:

$\{(y \neq 0) \wedge \text{rez} * x^y = a^b\}$ $\text{rez} \leftarrow \text{rez} * x; y \leftarrow y - 1;$ $\{\text{rez} * x^y = a^b\}$

Niech:

rez', y' – wartości rez i y po wykonaniu

$\text{rez} \leftarrow \text{rez} * x; y \leftarrow y - 1;$

Wówczas zakładając, że $\{\text{rez} * x^y = a^b\}$ musimy pokazać, że: $\{\text{rez}' * x^{y'} = a^b\}$

MAMY:

- $\text{rez}' = \text{rez} * x, y' = y - 1$
- $\text{rez}' * x^{y'} = \text{rez} * x * x^{y-1} = \text{rez} * x^y = a^b$

Przykład – przypomnienie

Program P:

```
x ← a; y ← b; rez ← 1;  
while (y>0) { rez ← rez*x; y ← y – 1; }
```

Warunek wstępny A:

b – liczba naturalna

Warunek końcowy B:

$\text{rez} = a^b$

Przykład – asercje

Program P:

{ b – liczba naturalna }

$x=a$; $y=b$; $rez=1$;

{ $rez \cdot x^y = a^b$ }

while ($y \neq 0$) { $rez = rez \cdot x$; $y = y - 1$; }

{ $rez \cdot x^y = a^b$ oraz $y=0$ }

czyli { $rez = a^b$ }

Przykład – podsumowanie

Kroki dowodu częściowej poprawności programu

$\{A\} P \{B\}$:

- „wymyśliliśmy” niezmiennik N pętli L
- udowodniliśmy poprawność niezmiennika N
- pokazaliśmy, że niezmiennik N zachodzi przed wejściem do pętli L (o ile spełniony jest warunek początkowy programu A)
- sprawdziliśmy, że spełnienie N i zaprzeczenia warunku kontynuacji pętli L (czyli warunku $y \neq 0$) pociąga za sobą warunek końcowy B

Przykład – refleksja

Podany dowód częściowej poprawności:

- żmudny, sformalizowany ☹;
- najciekawsze – jaki wybrać (wymyślić?) niezmiennik pętli... tak, żeby było możliwe jego uzasadnienie i żeby pomógł w analizie programu

Co dalej (z częściową poprawnością):

- będziemy wybierać niezmienniki...
- ... takie, które przekonają **nas**, że nasze programy są poprawne
- ... a dowody będą mniej formalne.

Przykład – własność stopu

Pętla:

```
while (y!=0) { rez ← rez*x; y ← y – 1; }
```

Pyt.: Czy zawsze kończy działanie dla naturalnego y ?

Odp.: TAK, ponieważ:

- jeśli $y=0$: zakończy natychmiast
- wpp: y będzie zmniejszane w każdym obrocie pętli, aż do osiągnięcia wartości zero – pętla również się zakończy (formalnie – np. indukcja).

Przykład – bubble

Program P:

```
i ← 0;  
while (i < j-1) {  
    if (a[i] > a[i+1]) zamień(a[i], a[i+1]);  
    i ← i+1;  
}
```

Jaki cel tego programu?

Jaki efekt?

Przykład – bubble

Program P:

```
i ← 0;  
while (i < j - 1) {  
    if (a[i] > a[i + 1]) zamień(a[i], a[i + 1]);  
    i ← i + 1;  
}
```

Warunek wstępny A:

$j > 0$

Warunek końcowy B:

$a[j-1] = \max\{a[0], \dots, a[j-1]\}$

Przykład – bubble

Pętla L:

~~$i \leftarrow 0$~~ ;

```
while (i < j - 1) {  
    if (a[i] > a[i + 1]) zamień(a[i], a[i + 1]);  
    i ← i + 1;  
}
```

Niezmiennik:

$$a[i] = \max\{a[0], \dots, a[i]\} \wedge 0 \leq i \leq j - 1$$

Przykład – bubble

Pętla L:

```
while (i < j - 1) {  
    if (a[i] > a[i+1]) zamień(a[i], a[i+1]); i ← i+1;
```

Niezmien.: $N(a, i) \equiv a[i] = \max\{a[0], \dots, a[i]\} \wedge 0 \leq i \leq j - 1$

Dowód poprawności niezmiennika (szkic):

Założenie: ($N(a, i)$ oraz $i < j - 1$) przed wykonaniem:

```
if (a[i] > a[i+1]) zamień(a[i], a[i+1]); i ← i+1;
```

Cel: pokazać, że $N(a', i')$ po wykonaniu

```
if (a[i] > a[i+1]) zamień(a[i], a[i+1]); i ← i+1.
```

gdzie a' , i' to wartości a oraz i po wykonaniu powyższej instrukcji

Przykład – bubble

Pętla L:

```
while (i < j - 1) {  
    if (a[i] > a[i + 1]) zamień(a[i], a[i + 1]); i ← i + 1;  
}
```

Niezmiennik: $N(a, i) \equiv a[i] = \max\{a[0], \dots, a[i]\} \wedge 0 \leq i \leq j - 1$

Dowód poprawności niezmiennika:

Przypadek 1: $a[i] > a[i + 1]$

- $a[i]$ był równy $\max\{a[0], \dots, a[i]\}$, został zamieniony z elementem na pozycji $i + 1$ i jest większy od elementu, z którym został zamieniony, więc mamy:

$$a'[i'] = \max\{a'[0], \dots, a'[i']\}$$

gdzie a' to tablica a po zamianie $a[i]$ z $a[i + 1]$, $i' = i + 1$.

Przykład – bubble

Pętla L:

```
while (i < j - 1) {  
    if (a[i] > a[i+1]) zamień(a[i], a[i+1]); i ← i+1;
```

Niezmiennik: $N(a, i) \equiv a[i] = \max\{a[0], \dots, a[i]\} \wedge 0 \leq i \leq j - 1$

Dowód poprawności niezmiennika:

Przypadek 2: $\neg (a[i] > a[i+1])$

$a[i]$ był równy $\max\{a[0], \dots, a[i]\}$, $a[i+1]$ jest od niego większy (lub równy), tablica a się nie zmienia więc:

$$a'[i'] = \max\{a'[0], \dots, a'[i']\}$$

gdzie a' jest taka sama jak a , $i' = i + 1$.

Przykład – bubble

Pętla L:

```
while (i < j - 1) {  
    if (a[i] > a[i + 1]) zamień(a[i], a[i + 1]); i = i + 1;  
}
```

Pokazaliśmy:

$$N(a, i) \equiv a[i] = \max\{a[0], \dots, a[i]\} \wedge 0 \leq i \leq j - 1$$

to niezmiennik pętli L.

Przykład – bubble

Pętla L:

```
while (i<j-1) {  
    if (a[i]>a[i+1])  
        zamień(a[i],a[i+1]);  
    i ← i+1;}
```

Niezmiennik:

$N(a,i) \equiv$

$a[i] = \max\{a[0], \dots, a[i]\} \wedge$
 $0 \leq i \leq j - 1.$

Sortowanie bąbelkowe:

```
j=n;  
while (j>0) {  
    i ← 0;  
    while (i<j-1) {  
        if (a[i]>a[i+1])  
            zamień(a[i],a[i+1]);  
        i ← i+1; } j--;  
}
```

CZĘŚCIOWA POPRAWNOŚĆ:
po każdym obrocie głównej pętli
 $\max\{a[0], \dots, [j-1]\}$ trafia na
pozycję $j-1$;

Przykłady – dlaczego tylko while?

Inne pętle można „zamienić” na while
(ćw.)

Niezmienniki - podsumowanie

- Niezmienniki pętli możemy określać bez formułowania formalnej specyfikacji całych programów.
- Będziemy używać niezmienników w mniej formalnych „dowodach” poprawności programów.
- Samo sformułowanie i nieformalne uzasadnienie właściwego niezmiennika jest często ważnym krokiem do dowodu poprawności.

Jeszcze jeden przykład – selection

Program P:

```
k ← 0; i ← 1;
```

```
while (i < n) {  
    if (a[i] < a[k]) k ← i;  
    i++;  
}
```

```
zamień(a[k], a[0])
```

Jaki cel tego programu?

Jaki efekt?

Przykład – selection

Program **P**:

```
k ← 0; i ← 1;
while (i < n) {
    if (a[i] < a[k]) k ← i;
    i++;
}
zamień(a[k], a[0])
```

Można pokazać:

- niezmiennik pętli:

$N(k, i) \equiv$

$a[k] = \min\{a[0], \dots, a[i-1]\}$

$\wedge 0 \leq i \leq n$

A dla całego programu **P**:

- $\{n > 0, n \text{ naturalne}\}$

P

$\{ a[0] = \min\{a[0], \dots, a[n-1]\} \}$

Przykład – selection - pętla

Pętla L:

```
while (i < n) {  
    if (a[i] < a[k]) k ← i;  
    i++;  
}
```

Niezmiennik:

$$N(k,i) \equiv a[k] = \min\{a[0], \dots, a[i-1]\} \wedge 0 \leq i \leq n$$

Przykład – selection - pętla

TW. $N(k,i) \equiv a[k] = \min\{a[0], \dots, a[i-1]\} \wedge 0 \leq i \leq n$
to niezmiennik pętli L.

Dowód:

Zakł. że $N(k,i) \wedge (i < n)$ przed wykonaniem

$\text{if } (a[i] < a[k]) \text{ } k \leftarrow i; i++;$

Chcemy pokazać, że $N(k',i')$, gdzie

k', i' to wartości k, i po $\text{if } (a[i] < a[k]) \text{ } k \leftarrow i; i++;$

Przypadek 1: $a[i] < a[k]$

k' ustawiamy na „nowe minimum”

Przypadek 2: $\neg a[i] < a[k]$

k' równe k , minimum się nie zmienia